

Фактор прототипічності вихідного гештальту при поетичному перекладі

О. Ю. Дубенко

Кафедра теорії та практики перекладу, Інститут філології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Paper received 16.01.19; Accepted for publication 22.01.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-189VII55-03>

Анотація. У статті розглядається питання світоглядної впізнаваності поетичного знаку при його переході в інший лінгвокультурний простір, що має місце при поетичному перекладі, а також, шляхи трансформації непрототипічного вихідного поетичного знаку за лекалами поетичної картини світу культури реципієнта. Зміни, яких зазнає у цьому випадку вихідний поетичний знак, описано у термінах перекладацьких аберацій, тобто відхилення перекладача від художнього змісту оригіналу через невідповідність гештальт-структури певного поетичного знаку у вихідному тексті тим смисловим константам, що є закоріненими у поетичній традиції цільової культури.

Ключові слова: прототипічний гештальт, прегнатний гештальт, гештальт-структура поетичного знаку, поетична картина світу, перекладацька аберація.

У сучасній філологічній науці поетична картина світу вихідної та цільової культур, з якою неминуче доводиться мати справу будь-якому досліднику поетичних перекладів, визначається як індивідуально-авторське трактування «смислового змісту мовної картини світу, спрямоване не стільки на репрезентацію реальної дійсності, скільки на моделювання можливих світів» [1, с.3]. Саме тому поетичний образ можна назвати хоронителем унікальних структур етнокультурної пам'яті, котрі спричиняють вагомі проблеми при перекодування оригінального поетичного тексту засобами іншої лінгвокультурної традиції. Отже, сучасна перекладознавча поетика набуває повноцінності лише за умов своєї закоріненості у вивчення мовних та етнокультурних матриць різнонаціональних поетичних традицій.

Відмінності у тих комбінаторних схемах, що стали прототипічними для певних значимих елементів у вихідній та цільовій культурах, базованих на різних етносеміотичних системах, мають наслідком проблеми перекладності образу, оскільки переклад по суті означає представлення поетичного образу в термінах іншої внутрішньої семіотики. З позицій гештальт-теорії ці питання безпосередньо пов'язані з таким законом гештальту як тяжіння частин до створення симетричного цілого, а також так званою «прегнатністю», тобто тенденцією кожного психологічного явища до набуття більш чіткої, завершеної форми.

Терміни «прегнатний гештальт», «прегнатна фігура» у значенні «хорошого», рівноважного гештальту, «кращої» фігури, що широко застосовуються у гештальтпсихології, запропоновано засновниками теорії гештальтів К.Коффкою та М.Вертгеймером [10]. Пізніше ці висновки, зроблені на основі дослідження сенсорної складової людської психіки, було екстрапольовано В.Келлером в царину досліджень мислення. Отже, сприйняття гештальтів вихідної культури в іншому культурному просторі регламентується законом прегнатності або принципом «хорошого гештальту» [6, с.539; 2, с.78; 8]. Проте, у контексті цієї статті видається доцільним використовувати поняття «прототипічного гештальту», що визначається як «гештальт, організований згідно до гештальт принципів, який включає функціональні частини певного елемента у функціонально врівноважених пропорціях» [9, с. 41; 7, с. 66-67]. Адже коли інтерпретація оригінального «чужорідного» поетичного образу здійснюється за лекалами тих

гештальт-формул, що є чіткими, гармонійними і врівноваженими з позицій поетичної картини світу культури реципієнта (доповнення, домальовування, з прибиранням незрозумілого). Дією саме цього основоположного принципу гештальт-психології пояснюється явище так званої **перекладацької аберації**, тобто відхилення від оригіналу, спровокованого впливом на свідомість перекладача доміант власної культури та власної естетичної традиції, що може бути пов'язаним з відмінностями у поетичних картинах світу вихідної та цільової культур [4, с. 278; 5, с. 213; 3, с. 371-384].

Поряд з тими видами перекладацьких аберацій, що передбачають перебудову гештальт-формули вихідного поетичного знаку або його заміну, особливу увагу привертають також такі випадки з перекладацької практики, коли перекладачі, усвідомлюючи явну непрототипічність сутестій оригінального образу для культури-реципієнта, вважають за потрібне взагалі відмовитися від збереження у цільовому тексті вихідного поетичного знаку, наділеного гештальтною релевантністю. Мотивація такої перекладацької стратегії полягає у тому, що опущений елемент, будучи достатньо важливим для художнього змісту першотвору, втрачає свою концептуальну вагу при інкорпоруванні у цільовий текст. Більш того, його ж збереження у тексті друготвору може, у багатьох ситуаціях, призвести до дезорієнтації читача, який навряд сприйматиме образність цільового тексту крізь призму семіотичного кода вихідної культури. Проте, заради справедливості, варто зазначити, що у певних випадках причиною настільки радикального перекладацького рішення може бути й недостатньо високий рівень читацької компетенції самого перекладача, який не спромігся «розгледіти» в усунутому художньому елементі його гештальтної перспективи, вибудованої на рівні концептальної або поетичної картини світу вихідної культури.

Саме така модифікація вихідного тексту відбувається, зокрема, у більшості україномовних перекладів вірша Едгара По «Ельдорадо». Оскільки згаданий поетичний текст належить до тих творів зарубіжної літератури, що вже протягом тривалого часу викликають жваву зацікавленість українських перекладачів, матеріалом порівняльного аналізу у даному випадку слугували 14

варіантів україномовного перекладу цієї поезії (переклади М. Стріхи, В. Лавренова, А. Онишка, М. Тупайла, В. Марача, В. Кикотя, Г. Гордасевича, Т.

В'єнца, О. Грязнова, Є. Сварожича, П. Грабовського, Л. Мосендза, Г. Кочура, С. Ткаченка).

Назва «Ельдорадо» (від ісп. *el dorado*, букв. *золочений, золотий*) сягає корінням епохи великих географічних відкриттів; це міфічна країна, багата золотом і коштовним камінням, яку шукали на території Латинської Америки іспанські завойовники. У переносному значенні слово використовується на позначення країни скарбів, казкових дивовиж. Деякі дослідники вбачають у цьому творі своєрідний художній відгук Едгара По на сучасні йому події – «золоту лихоманку», що охопила Сполучені Штати Америки наприкінці 40-х років XIX століття. Проте, аналізована балада Е.По, безумовно, набуває філософського змісту, оскільки поет перетворює Ельдорадо з країни, яка обіцяла лише багатство, на «символ вищих пошуків людини».

Про правомірність саме такої інтерпретації свідчить, насамперед, той факт, що у вірші шукати Ельдорадо вирушає лицар, тобто постать, яка традиційно асоціюється з високими ідеалами, духовністю та шляхетністю. У тривалих, виснажливих мандрах він зазнає багатьох втрат, старіє і знесилює, але не зневірюється, як і раніш прагнучи дістатися омріяної золотої країни. Про неї лицар з надією і розпачем запитує Тінь, оскільки ніхто у світі смертних до сього часу не зміг надати відповідь на головне питання його життя. Слова Тіні мають метафоричний смисл: вона вказує шукачеві Ельдорадо шлях, котрий лежить крізь «місячні гори» та «долину тіней», алегорично стверджуючи, що людина, яка поставила собі за мету досягнення духовних висот, повинна пройти випробування світом низин, побувати у царстві смерті. Можна сказати, що відповідь Тіні певною мірою є поетичним перифразом широко відомої у релігійних доктринах тези про досягнення вічного життя після проходження через смерть:

*Gaily bedight,
A gallant knight,
In sunshine and in shadow,
Had journeyed long,
Singing a song,
In search of Eldorado.*

*But he grew old –
This knight so bold –
And o'er his heart a shadow –
Fell as he found
No spot of ground
That looked like Eldorado.*

*And, as his strength
Failed him at length,
He met a pilgrim shadow –
"Shadow", said he,
"Where can it be –
This land of Eldorado?"*

*"Over the Mountains
Of the Moon,
Down the Valley of the Shadow,
Ride, boldly ride",
The shade replied, –
"If you seek for Eldorado!" [ПТ: 176]*

Тінь є другим стрижневим образом аналізованої поезії після країни Ельдорадо, що вписано в текст оригіналу

наскрізним римуванням *shadow – Eldorado*, яке зберігається в усх строфах вірша. При цьому семантичний статус Тіні змінюється впродовж поезії: спочатку вона виникає у виразі *In sunshine and in shadow* в описі суто земної, фізичної площини, потім переміщується до царини внутрішнього життя ліричного героя – *And o'er his heart a shadow*. Після цього Тінь згадується вже у напівземному – напівпотойбічному значенні (*He met a pilgrim shadow*), і, нарешті, вкупі з образом місячних гір, виступає символом потойбіччя – *Over the Mountains // Of the Moon, // Down the Valley of the Shadow*. Таким чином, характер персонажа, який надає лицареві відповідь на його запитання (тінь репрезентує світ потойбіччя), а також зміст цієї відповіді, вказують на те, що у тексті першотвору актуалізується така фігура гештальту MOON як «причетність до небуття, потойбічність» (архетип Смерті). Водночас, оскільки йдеться про випробування на шляху до мети, доречно припустити, що аналізований поетичний контекст санкціонує й актуалізацію фігур «мінливість, зрадливість» і «нереальність, оманливість» (архетип Метаморфози), а також, якоюсь мірою, і фігури «химерність,божевілля», що асоціюються в англоамериканській поетичній картині світу з гештальтом MOON.

Непрототипічність цих фігур для гештальта МІСЯЦЬ у культурі-реципієнті стає причиною того, що у шости україномовних перекладах образ місячних гір є взагалі відсутнім, незважаючи на свою безперечну важливість для художньої семантики оригінала. Прибиранням згадки про місячні гори перекладачі нівелюють поліфонічну образність вихідного тексту, залишаючи у друготворі хіба що окремі натяки на неземну площину дійства.

Так, у перекладі Григорія Кочура референція на світ потойбіччя обмежується передаванням імені персонажа *Shadow* як «привід». Проте надалі сам привід говорить лише про надзвичайну далечинь, довгий шлях за обрій, який доведеться подолати лицареві у пошуках заповітної країни Ельдорадо:

*На котрімсь із шляхів
Раз він привида стрів, –
Може, в нього він знайде пораду:
«Чи не знаєш хоч ти,
Де я можу знайти
Землю ту, на ім'я Ельдорадо?»*

*Каже привид: «Поглянь, –
Там, де обрію грань,
Видко гір нерухому громаду;
Отуди твоя путь,
Щоб аж їх перетнуть,
Якщо хочеш знайти Ельдорадо!» [ПТ: 260]*

У перекладі Анатолія Онишка персонаж *Shadow* перетворюється у Вічну Тінь, що, безумовно, робить його безпосередньо причетним до сонму потойбічних сутностей. Аналогічну референцію містить й епітет «мертва», що використовується перекладачем по відношенню до ріні, на яку падає Вічна Тінь. *Ось Вічна Тінь // На мертву рінь, // На край дороги пада. // Її нита, – // «Де ж золота // Країна Ельдорадо?»* Проте це єдині прямі вказівки на тему потойбіччя у цільовому тексті, адже у відповіді Вічної Тіні мовиться про доволі земні орієнтири подальшого шляху, який очікує на шукача Ельдорада: *«Пройди Долинами Імли, // На чорні гір*

громади // Здіймайся ти, // Щоби знайти // Країну Ельдорадо» [БД: 271-272].

Натомість перекладач Віктор Марач майже відмовляється від сугестій оригіналу, пов'язаних з концептом смерті. Єдине посилення на тему потойбічного світу якоюсь мірою зберігається в образі Долини Тіней, але воно є досить невиразним, оскільки у перекладі, на відміну від оригінала, саме цей образ асоціюється з розрадою, (в той час як у першотворі потрібно подолати Долину Тіней, щоб досягти розради). Крім того, представниця царства тіней Мара достатньо несподівано виступає у ролі персонажа, який активно спонукає лицаря до продовження шляху: «Йди, бо пора». Тому і Мара, і Долина Тіней постають у цільовому тексті як позитивні сутності: «За гір хребтами // Внизу там, // В Долині Тіней розрада. // Йди, бо пора, – // Сказала мара, – // Як хочеш знайти Ельдорадо!» [БД: 277-278].

Суголосні мотиви відчуваються й у перекладі Михайла Тупайла, який вирішує відмовитися навіть від образу Долини Тіней на користь «облади тіней». Водночас тінь, яку зустрічає герой вірша, відіграє роль доброго порадики, котрий напучує лицаря, цілком поділяє його прагнення і щиро зичить як найшвидше дістатися Ельдорадо, не надаючи будь-яких згадок про неземну площину цих мандрів: «Д'обрю ти // Сміливо мчи, // Тіней порви облогу, // Знайдеши отам // Серцю бальзам –

Край твоїх мрій Ельдорадо! [БД: 279-280].

Найбільш спрощено-позитивний і водночас напрочуд далекий від оригіналу варіант останніх двох строф вірша надає у своєму перекладі О. Грязнов. В його інтерпретації лицар зустрічається не з тінню або марою, а з цілком матеріальним об'єктом – старим палігрімом, тобто простим смертним.

Потрібно зазначити, що ця зустріч була, так би мовити, підготовлена у перекладі попереднім викладом. Насамперед, у цільовому тексті, на відміну від вихідного, лицар вже й не дуже розраховує на те, що коли-небудь побачить Ельдорадо. Більш того, емоції, які приписує йому з цього приводу О. Грязнов, мало стикуються з освяченим століттями образом благородного лицаря без страху і докору. У стилістиці перекладача прагнення лицаря дістатися Ельдорада, було не справою життя, а, радше, швидкоплинним бажанням, на що вказує достатньо заземлений опис «запалу», який «згас», та «досади» через неможливість досягти бажаного. У контексті художніх настанов оригінала, викликає подив вигук розсердженого лицаря про «кляте» (!) недосяжне Ельдорадо, який явно суперечить ідейному пафосу першотвора: *Та сплинув час // І запал згас, // Лишилася досада. // Той лицар теж // Постарів. Де ж // Те кляте Ельдорадо?* [БД: 274]. По суті, можна констатувати, що переклад О. Грязнова ігнорує

притаманий як творам Едгара По, так і усій романтичній літературі загалом, вихід на тематику життя і смерті та одночасне оперування поняттями, що належать до двох відповідних світів, а, відтак, нівелює поліфонію метафоричних і символічних підтекстів. Позаяк у перекладі дія розгортається в однозначно матеріальній площині, аналогічну спрощено-пласку інтерпретацію твору Едгара По представлено й у словах старого палігріма (який в оригіналі був потойбічною тінню). Палігрімом буденно висловлює лицареві майже батьківську підтримку, в якій неможливо знайти будь-яких натяків на багатозначну символіку першотвора:

Він схуд, заслаб.

Йому хоча б

Підтримка чи порада...

Ось палігрім

Зустрівся з ним.

«Де, старче, Ельдорадо?»

«Десь є, повір,

За пасмом гір.

Вони – тобі завада.

А ти скачи,

Терти й мовчи –

І знайдеши Ельдорадо. [БД: 274]

Отже, усі проаналізовані переклади, в яких опущено образ місячних гір, відчутно спотворюють художню семантику оригінального твору, вони відмовляються від імплікування когнітивного змісту, що має ґештальт поетичного знака MOON у контексті англомовної поетичної традиції. Єдиним винятком з цього правила можна вважати переклад П. Грабовського, в якому хоча й проігноровано образ місячних гір, проте актуалізовано центральну фігуру в структурі ґештальту поетичного знака MOON – «причетність до небуття, потойбічність»: *«В долині, заплющивши очі, // Ти знайдеши кінець усім мукам і зрадам, // Бо там царства вічної ночі, // Що звуть Ельдорадом.* [ПТ: 258]

Отже, підсумовуючи усе вищевикладене потрібно констатувати, що непрототипічність ґештальт-структури поетичного знака у вихідному тексті надає потужний стимул для перекладацьких трансформацій оригінального образу, спрямованих на виправлення невідповідності концептуального змісту вихідного поетичного знака певному усталеному ґештальту цільової культури. Як було продемонстровано на прикладі шости цільових поетичних текстів, перекладацькі аберації, що мають місце у подібних випадках, полягають не лише у своєрідному домальовуванні або перебудові оригінального поетичного знака за стандартами поетичної картини світу культури реципієнта, але й в цілковитій відмові від вихідного поетичного образу, яка відбувається у разі очевидної непрототипічності поетичного знаку першотвора з позицій поетичної картини світу цільової культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Художественное слово и поэтическая картина мира / Николай Алефиренко // Методи аналізу тексту: Збірник наукових праць. – Чернівці: ЧНУ, 2009. – С.3-12.
2. Безпаленко А.М. Слово в аспекті ґештальт-теорії. Принцип суміжності: дис. ... д-ра філол.наук: 10.02.15. / Безпаленко Анатолій Мілегійович. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2010в. – 491 с. –
3. Дубенко О.Ю. Порівняльна поетика: типологічний та перекладознавчий аспекти: Монографія / О.Ю. Дубенко. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 532 с.
4. Лановик М. Перекладознавчі проблеми компаративістики крізь призму літературознавчих теорій / Навч. посібник / Ред. Р.Т. Гром'як / Мар'яна Лановик // Літературознавча компаративістика. – Тернопіль: Редакційно-видавничий

- відділ ТДПУ, 2002. – С.272-309.
5. Пригодій С.М. Фронтірний неоромантизм у літературі США. Різноманітність; Монографія. / Сергій Михайлович Пригодій – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, видавництво Європейського університету, 2010. – 231 с.
 6. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal About the Mind / G. Lakoff. – Chicago: University of Chicago Press, 1987. – 632 p.
 7. Osmańska-Lipka I. Elements of Gestalt Psychology in American Cognitive Linguistics / Iwona Osmańska-Lipka // Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska. Lublin – Polonia. – Vol. XXX, 2. – Sectio FF. – 2012. – pp. 47-72.
 8. Todorovic D. Gestalt principles / D. Todorovic // Scholarpedia, 3(12): 5345. http://www.scholarpedia.org/article/Gestalt_principles[Accessed December 2008].
 9. Ungerer F. Introduction to Cognitive Linguistics / Friedrich Ungerer, Hans-Jörg Schmid. – London: Longman, 1996. – 218 p.
 10. Wertheimer M. Laws of Organization in Perceptual Forms (1923) / M. Wertheimer // A Source Book of Gestalt Psychology. Ed. by W. Ellis. – London: Routledge & Kegan Paul, 1997. – pp. 71-88.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. ПТ = По Е.А. Ельдорадо. Поетичні твори / Е.А.По / Упоряд. А.Онишко. – Англ. мовою з паралельним українським перекладом. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 304 с. – (Серія “Шедеври світової поезії”).
2. БД = Боровинський І.М. Додаток Г // Боровинський І.М. Відтворення образної своєрідності поезій англійських та американських романтиків в українських перекладах: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.16 / І.М. Боровинський. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2011. – С. 268-280.

REFERENCES

1. Alefrenko N. Khudozhestvennoe slovo u poétycheskaya kartyna myra / Nikolay Alefrenko // Metody analizu tekstu: Zbirnyk naukovykh prats'. – Chernivtsi: CHNU, 2009. – S.3-12.
2. Bezpalenko A.M. Slovo v aspekti geshtal't-teoriyi. Pryntsy sumizhnosti: dys. ... d-ra filol.nauk: 10.02.15. / Bezpalenko Anatoliy Miletiovych. Kyiviv'kyu natsional'nyy universytet imeni Tarasa Shevchenka. – Kyiv, 2010v. – 491 s. – Bibliohrafiya: s. 452-491.
3. Dubenko O.YU. Porivnyal'na poetyka: typolohichnyy ta perekladoznavchy aspekt: Monohrafiya / O.YU. Dubenko. – K.: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho, 2015. – 532 s.
4. Lanovyk M. Perekladoznavchi problemy komparatyvistyky kriz' pryzmu literaturoznavchykh teoriy / Navch. posibnyk / Red. R.T. Hrom'yak / Mar'yana Lanovyk // Literaturoznavcha komparatyvistyka. – Ternopil': Redaktsiyno-vydavnychyy viddil TDPU, 2002. – S.272-309.
5. Pryhodi S.M. Frontyrnyy neoromantyzm u literaturi SSHA. Rізnochyttannya; Monohrafiya. / Serhiy Mykhaylovych Pryhodi – K.: KNU imeni Tarasa Shevchenka, vydavnytstvo Yevropeys'koho universytetu, 2010. – 231 s.

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. ПТ = По Е.А. Ел'дорадо. Поетичні твори / Е.А.По / Упоряд. А.Онишко. – Англ. мовою з паралельним українським перекладом. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 304 с. – (Серія “Шедеври світової поезії”).
2. БД = Боровинський І.М. Додаток Г // Боровинський І.М. Відтворення образної своєрідності поезій англійських та американських романтиків в українських перекладах: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.16 / І.М. Боровинський. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2011. – С. 268-280.

The factor of the prototypicalness of the source gestalt in poetic translation

E. Yu. Doubenko

Abstract. The article focuses on those worldview aspects of poetic imagery that present a considerable translation problem since such conceptually controversial elements of the source text may undergo different interpretations in poetic translation. The crux of the question seems to lie in the circumstance whether the conceptual content of a certain poetic sign in the source culture may be called prototypical for the poetic weltanschauung shared by the representatives of the target culture. The issue under discussion is considered in terms of the gestalt-structures of source and target signs in English-Ukrainian translation. The paper describes those translation aberrations or image defects of worldview character found in the target poetic texts that take place in case the gestalt of the original poetic sign displays scarce prototypicality in the framework of the target cultural tradition.

Keywords: *prototypical gestalt, good gestalt, gestalt-structure of the poetic sign, poetic worldview, translation aberration.*